

Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması

The Level Scale of Preventing the Marginalization Tendency of
Religious Education: Validity and Reliability Study

Rabia Yıldırım

Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi Research Asist., Dumlupınar University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Department of Religion Education
Kütahya | Türkiye Kütahya | Turkey
rabia.yildirim@dpu.edu.tr orcid.org/0000-0001-8208-3513

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 14 Ekim 2020 Received | 14 October 2020
Kabul Tarihi | 05 Aralık 2020 Accepted | 05 December 2020
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020 Published | 30 December 2020

Atıf | Cite as

Yıldırım, Rabia. "Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması [The Level Scale of Preventing the Marginalization Tendency of Religious Education: Validity and Reliability Study]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 547-572.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399231>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>



Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Ölleme Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması

Öz: Bu çalışmanın amacı, din öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyini ölçen bir ölçek geliştirmektir. İlgili alan yazında öne çıkan ötekileştirme eğilimini önlemeye yönelik 4 farklı kategori bu ölçeğin alt boyutlarını oluşturmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; adalet, birlik ve beraberlik, hoşgörü ve anlayış ve farklılıklara saygı olarak isimlendirilmiştir. Ölçek, 623 AIHL öğrencisi üzerinde uygulanmış ve elde edilen veriler geçerlik ve güvenirlilik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan faktör analizine göre, 27 madde ve 4 faktörden oluşan yapı, toplam varyansın 57'sini açıklamaktadır. Faktör analizi incelendiğinde 27 maddenin faktör yükleri arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca ölçeğin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile de sınanmış, elde edilen sonuçlar 4 faktörlü yapıyı doğrulamıştır. Elde edilen uyum indeksleri RMSEA= 0,063, SRMR=0,056, NFI=0,950, NNFI=0,970, CFI=0,970, IFI=0,970, RFI=0,950 olarak çıkmıştır. Ölçeğin cal alfa iç tutarlılık kat sayısı 0,935 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ölçekte yer alan boyutların birbirleriyle ve ölçek toplam puanıyla korelasyon içinde oldukları görülmektedir. Bütün bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ötekileştirme, Ölçek Geliştirme, Geçerlik, Güvenirlilik.

The Level Scale of Preventing the Marginalization Tendency of Religious Education: Validity and Reliability Study

Abstract: The aim of this study is to develop a scale that measures the level of preventing religious education from the tendency of marginalization. 4 different categories to prevent the marginalization tendency in the relevant literature are the sub-dimensions of this scale. Sub-dimensions of the scale were named as *justice, unity and solidarity, toleration and understanding and respect for diversity*. The scale was applied to 623 Anatolian Religious High School students and the obtained data were subjected to validity and reliability analysis. According to factor analysis, the structure consisting of 27 items and 4 factors explains 57 of the total variance. When the factor analysis is examined, it is seen that 27 items vary between factor loads. In addition, the factor structure of the scale was tested by confirmatory factor analysis and the obtained results confirmed the 4-factor structure. It was obtained that RMSEA = 0.063, SRMR = 0.056, NFI = 0.950, NNFI = 0.970, CFI = 0.970, IFI = 0.970, RFI = 0.950. Cal alpha internal consistency coefficient of the scale was calculated as 0.935. Additionally, the dimensions of the scale correlated with each other and the total score. These results prove that the scale is a valid and reliable data collection instrument.

Keywords: Religious Education, Marginalization, Scale Development, Validity, Reliability.

Giriş

19. yüzyılda yerel kimlikler yerini ulusal kimliklere bırakırken¹ ulusal kimlikleri ötekiler üzerinden tanımlayan ve ulus-devletlerin ideolojisi olan milliyetçilik akımları, bütün dünyayı sarmıştır. Böylece önceleri Avrupa merkezci özneliğe sahip olan “ötekileştirme” dünyaya yayılmıştır. Artık insanlar kendilerini tanımlarken ilk olarak bu kimlik ögesine başvurur hale gelmiştir. Bugün iletişim, ulaşım ve bilgi teknolojileri gibi modern araçların gelişmesiyle birlikte dünya küçülmüş, çeşitli nedenlere dayalı kitlelerin hareketliliği artmış, farklılığın iç içe yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda egemen kesimlerin, büyük halk kitlelerini kolayca manipüle edeceği imkânları da beraberinde getirmiştir. Artık toplumlar hem farklılıklarla birlikte yaşamak, hem de birlik ve beraberliğe karşı kışkırtmalara karşı uyanık olmak zorundadır.² Ancak ötekiler/yabancılar, toplumda bazı korkular üretmektedir. Ürettikleri ana korku ise, toplumların yerel değerlerine ters düşen kültürlerdeki insanların kendi toplumsal değerlerini yıprattığı ve yok ettiği algısıdır. Toplumlarda oluşan bu algı, özünde hoşgörü, farklılıklara saygı, çok kültürlülük, eşit vatandaşlık taşıyan toplumlarda bile zamanla bu öz değerlerin zayıflamasına, bunların yerine ırkçılığın, ayrımcılığın ve yabancı düşmanlığının gelişmesine neden olabilmektedir.³

20. yüzyılın başlarından itibaren kültürel kimlikleri koruyarak bir arada yaşayabilmenin üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 30’lu yıllardan başlayarak uzmanların çoğunluğu (Tocqueville’den Durkheim’a ve Weber’e kadar sosyoloji düşüncesinin gerçek kurucuları) ırk yaklaşımını kökten eleştirmişlerdir.⁴ İlk olarak ırkçılıkla mücadele ile başlayan fikirler genişleyerek her türlü ayrımcılığı kapsayacak şekilde din, etnik köken, kültür, cinsiyet alanındaki farklılıklara tahammülsüzlük, ırkçı bakışla özdeşleştirilmiştir.⁵ Daha sonra bu ırkçı bakışı ifade eden yeni bir kavram kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu kavram “ötekileştirmedir”.

¹ John Valk - Mualla Selçuk, “İslami Dünya Görüşü: Modern, Demokratik ve Seküler Bir Ülkede Etik”, *Türkiye Biyoetik Dergisi* 3/1 (2016), 16,17.

² Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), “Öteki”, 661-662.

³ Gerard Delanty, *Avrupa’nın İcadı Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, çev. Hüsamettin İnaç (İstanbul: Adres Yayınları, 2013), 21.

⁴ Dominique Schnapper, *Öteki ile İlişki / Sosyoloji Düşüncesinin Özünde*, çev. Ayşegül Sönmezay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 79.

⁵ Immanuel Wallerstein - Etienne Balibar, *İrk Ulus Sınıf*, çev. Nazlı Öktem (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 44, 45.

Ötekileştirme dil yapısına göre öteki haline getirme/ biçimine sokma/ şekline büründürme/ durumuna düşürme gibi anlam çağrışımları yapmaktadır. Dolayısıyla ötekileştirmenin anlaşılması için öteki kavramının tanımının yapılması gerekmektedir. Sözlükte “öteki”; “Sözü edilen veya benzer iki nesneden önem veya konum bakımından uzakta olan”⁶ anlamına gelirken, toplum biliminde bu kelimeye sonradan yüklenen “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan”⁷ gibi anlamlar verilmiştir. Öteki insana göre düşünüldüğünde durumsal olarak kendinden önem veya konum bakımından ya da “ben” ve “biz” kimliğinden farklı olanı ifade eder. İnsanlar, kendi ırk, aşiret, akrabalık, etnisite, din, mezhep, coğrafya, cinsiyet gibi aidiyetlerinden farklı olan kişi veya kitleleri öteleme eğilimindedir. “Öteki” kavramı işte bu “ötelenen”i ifade ettiği gibi, potansiyel olarak düşman olanı ve düşmanlaştırılanları da ifade eder.⁸

Ötekileştirme ise, kavram olarak sömürge sonrası (post-kolonyal) teori yazarları tarafından geliştirilmiştir. Ötekileştirme terimi, Gayatri Spivak tarafından emperyalist söylemin ötekilerini oluşturduğu süreç için kullanılmıştır.⁹ Sömürge sonrası teoriye göre “sömürgeci teorinin, sömürgeciliğini perdelemek için (günümüzde kimlikle ifade edilen) ırk, etnik köken, kültür ve cinsiyet, sınıf farklılıkları üzerinde egemenlik kurma aracı olarak kullandığı savunulur.¹⁰ Peki, sömürgeci nasıl öteki üretti? Yani ötekileştirme sürecini nasıl işletti? Önce güçlü ve egemen olduğunun bilincine vardı. Bu bilinçle kendini merkeze koyup ırk, din, kültür, ulus, sınıf gibi farklılıklarından hareketle, biz ve onlar ikili ayırımına gitti. Onları oluşturduğu hayali kalıp yargılarla veya sahte bilimsellikle damgalayarak hiyerarşik bir sınıflamaya tabi tuttu (ırkçılık gibi).¹¹ İşte sömürgeci güçler bu ötekileştirme sayesinde sömürgeciliğine rahatça alan açtı. Batı'nın değerlerini ihraç etti. Sömürgeleştirme yoluyla zorla dayatılan Batılı kimliği ve ötekilik kategorilerinin hemen hemen her yerde kabul edilmesi sağlandı.¹²

⁶ İsmail Parlatır - Nevzat Gözaydın, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), “Öteki”, 2/1740.

⁷ TDK, “Öteki” erişim: 29 Ağustos 2018.

⁸ Emiroğlu - Aydın, “Öteki”, 661.

⁹ Bill Ashcroft vd., “Transculturation”, *Post-Colonial Studies: The Key Concepts* (New York: Routledge, 2013), 156.

¹⁰ Ashcroft vd., *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*, 155.

¹¹ Alaeddin Şenel, *İrk ve İrkçilik Düşüncesi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1984), 31.

¹² Jean-François Staszak, “Other/otherness”, *International Encyclopedia of Human Geography* 8/2 (2009), 44.

İnsanın tabiatında, çevresini kuşatan varlıkları anlamaya yönelik ben/biz ve ötekiler şeklinde ikili ayrıma gitme eğilimi vardır.¹³ Ötekileştirme, bireylerin iki hiyerarşik gruba ayrılmalarını sağlayan bir ilkenin uygulanmasından (“onlar” ve “biz” şeklinde) oluşur: Bir grubun, sadece iç gruba olan muhalifliği veya kimliğe dayalı eksikliği, büyük ölçüde kendini merkeze alan hâkim gücün ön yargılarına dayalı damgalamayla grup dışına iterek dış grup oluşturma olarak tanımlanmaktadır. Grup içinde bir veya daha fazla öteki de oluşturulabilir. Böylece kendini diğerinden ayırır ve kendine bir kimlik oluşturur. Görüldüğü gibi ötekilik ve kimlik aynı madalyonun ayrılmaz iki tarafıdır.¹⁴ Burada iki türlü ötekileştirmeden söz edilebilir. Birincisi, kimliksel öteki (dış grup) olana uygulanan “ötekilik” tutumudur. İkincisi ise iç grup farklılığından dolayı farklı olanı kimliğin dışına atarak uygulanan “ötekilik” tutumudur.¹⁵ Dolayısıyla her iki durumda da farklı olanın hakkını ihlal, ayrımcılık, dışlama, aşağılama, onurunu zedeleme olduğu söylenebilir. Yani doğal olan insani farklılığa karşı alınan aşağılayıcı, onur kırıcı ve adil olmayan tavır ve tutum olarak anlaşılabilir.

Ötekileştirmede, ötekileştirilen kişi ya da gruplara karşı olumsuz davranmanın farklı tonları vardır. Mesela; yok sayma, görmezden gelme, sindirmeye çalışma, düşmanlaştırma vb. bu bağlamda ötekileştirme ırk, etnik, din, mekân, cinsiyet gibi kimlik öğeleri temelinde bir takım peşin hükümler yanlış anlamalar ve büyük ölçüde de farklı olanı tanınamaktan kaynaklanan bilgi yoksunluğu veya iletişimsizlik bulunmaktadır. Tüm bunlar eğitimsizlikle ya da yanlış eğitimle doğrudan alakalı hususlardır.¹⁶

Ötekileştirme dendiğinde akla ilk olarak azınlıkların geldiği bilinen bir durumdur. Ülkemizde “ötekileştirme” ile ilgili çalışmalarda çoğunlukla azınlıkların veya farklı kimliklerin durumunun araştırıldığını görüyoruz. Bu anlamda birçok ötekileştirme türü ile karşılaşabiliyoruz. Tabii ki ötekileştirmenin önemli bir ayağını dış ötekileştirme oluşturmaktadır. Ancak daha vahim olanı, (tercihen edinilen kimlik öğelerinin en önemlisi olan) aynı (dini) kimliğe sahip kişilerin basit farklılıklara dayalı ötekileştirilmesidir. Dini açıdan oluşan ayrışmalar toplumsal bağların büyük

¹³ Muhammet Şevki Aydın - Cemil Osmanoğlu, “Kültürler Arası Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan - Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 242.

¹⁴ Staszak, “Other/otherness”, 43.

¹⁵ Denise Jodelet, “Formes et figures de l’altérité”, *L’Autre: regards psychosociaux* 1/1 (2005), 26.

¹⁶ Aydın - Osmanoğlu, “Kültürler Arası Din Eğitimi”, 242.

oranda zayıflatılması demektir. Çünkü Freyer'in aktardığına göre Bacon dini şu şekilde tanımlar; “Din, cemiyetin en kuvvetli zinciridir.”¹⁷ Bir dine özgü muhteva bireyleri ve grupları birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle din eğitimi açısından ötekileştirmeye bakıldığında, üzerinde daha fazla durulması gereken kısmını Müslümanlar arası ötekileştirme yani din içi ötekileştirme oluşturmaktadır. Bu ise aynı dine mensup bireylerin birbirlerini görüş, düşünce, mezhep vb. nedenlere dayanarak dışlamaları ve tekfir etmeleri olarak ifade edilebilir.

Halkın büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin kültürü, büyük oranda İslam dini tarafından şekillendirilmiş ve hâlâ şekillendirilmeye devam etmektedir.¹⁸ Dolayısıyla Türkiye'de din eğitimi denilince akla gelen din İslam'dır. Bu nedenle İslam'ın ötekileştirmeye bakışı önem arz etmektedir. Her dine olduğu gibi İslam dininin de kendi ilkelerine uymayan kişiler ile arasına mesafe koyduğu¹⁹ bilinmektedir. Barış ve esenlik adına sahip bir din olan İslam'ın²⁰ görüldüğü gibi tümünü “batıl” olarak adlandırdığı (her dinin inanmayanı olduğu gibi) kâfirleri²¹ vardır. İslam, Müslüman kimliğini²² bu öteki kimliklere ters yönde inşa ettiği söylenebilir. Ama sömürgeciliğin ürettiği öteki ve ötekileştirmeyi kabul etmemiştir. Temel prensiplerinden biri adalet²³ olan bir dinin ötekileştirmeyi onaylaması veya hoş görmesi düşünülemez. Ayrıca, mümin toplumun birlik, beraberlik ve kardeşliğini ve ötekilerle barışı konu alan ayetleri²⁴ ve hadisleri²⁵ de ihtiva etmektedir. Yine Kuran ve hadislerde ötekilerle barış içinde birlikte yaşamak ile alakalı birçok örnek vardır.²⁶

Aynı kimlik mensupları arasında da farklılaşmalar yaşandığı, birçok farklılığın, alan kazanmak için diğerini sapmayla suçladığı bilinen bir hakikattir. Sapmanın da türleri ve dereceleri vardır. Etiketleme kuramının temelini oluşturan sapkınlığı, birinci ve ikinci derecede sapkınlık olarak

¹⁷ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1964), 37.

¹⁸ Valk - Selçuk, “İslami Dünya Görüşü: Modern, Demokratik ve Seküler Bir Ülkede Etik”, 16, 17.

¹⁹ el-Bakara 2/256,120; el-Mâide 5/51, 80, 81; el-Fetih 48/29.

²⁰ Râğıb El-İsfahânî, *Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Mehmet Yolcu - Abdulkaki Güneş (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010) “S-l-m”, 509-510.

²¹ el-Bakara 2/212.

²² el-Âl-i İmrân 3/102.

²³ en-Nisa 4/58; el-Maide 5/8-42; el-Enfâl 8/58; en-Nisa 4/135; el-Hucurât 49/9.

²⁴ el-Hucurât 49/10; el-Âl-i İmrân 3/102-103-105; el-Enfâl 8/46, eş-Şûra 42/13; el-Beyyine 98/4-5, el-Mâide 5/2.

²⁵ Buhârî, “Edeb”, 27.

²⁶ Buhârî, “Edeb”, 31, en-Nisâ 4/ 90,94; el-Mümtehine 60/9-8; eş-Şuarâ 26/3; el-Âl-i İmrân 3/186; el-Bakara 2/139; eş-Şûrâ 42/15.

ayırır Edwin Lemert'e göre, birincil dereceden sapkınlık, basit, küçük, önemsiz ve geçici farklılaşma iken; ikincil dereceden sapkınlık ise, çok önemli, temel ve kapsamlı farklılaşmadır. Birinci dereceden sapkınlığı daha temel hale getirme, ötekilerin etiketlenmesi ve toplumun ötekileştirici tepkisine dayanmaktadır.²⁷ Kur'an'a göre her ümmet, cemaat, grup yaptıklarının doğru ve güzel olduğuna inanır.²⁸ Hâlbuki Allah, tüm insanları aynı inanç etrafında birleşmiş tek ümmet yapmaya muktedirdir. Fakat bu yaratılış dünyanın imtihan olması kurgusu gereği, insanlar arasında ihtilaflar, farklılaşmalar geçmişte olduğu gibi gelecekte de olacaktır.²⁹ Dolayısıyla bu farklılaşmalar bir imtihandır ve tabii bir durumdur. İslam iddialı bir evrensellik taşıdığı için, modern çağın öncesinde, Müslümanlar, aralarında tanımlayıcı olacak etnik, mezhepsel ve tarikat farklılıklarını vurgulamaktan daima kaçınmışlardır. Modern çağın tarihine bakıldığında "ötekileştirme" ye dayanan ayrışmalar kimlik siyasetine dayalı çeşitli etkenlerle artmıştır. Bunda, iletişim araçlarının gelişmesinden faydalanan egemen kesimlerin büyük halk yığınlarını manipüle etmeleri, yüz yüze savaş yerine içten içe toplumda nefret yaymaları büyük etken olmuştur.³⁰ Ayrıca, etnik, coğrafi, kültürel, mezhepsel farklılıkları ayrıştırma unsuru olarak kullanan, Müslüman kimliğini sadece kendi cemaatine has kılması ile oluşan cemaatçi anlayışlar, Müslümanların aralarında ötekileştirmelerin olmasına sebep olmaktadır. Farklılıkların oluşması akıl ve irade sahibi insan için tabiidir. Bu sapsmaların birinci dereceden iyi niyete dayalı ve makul ölçülerde olması, diğerlerinin de bu makul farklılığı damgalama ve ötekileştirme tutumu geliştirmemesi gerekmektedir. Bu damgalama, ötekileştirme farklılıkları temel ayrışmalara sürükleyebilmektedir. Hâlbuki bu tabii farklılıkların insanları en güneze, en doğruya ulaşmada rekabete doğru ilerletmeliyken ikinci dereceden sapsmalara da itebilmektedir. Dolayısıyla parçalanma, ayrışma ve toplumların devletlerin yok olmasına götürmektedir.³¹ Bu hakikate binaen İslâm, farklılıkların düşmanlığa dönüştürülmesine, kamplaşmalara müsamaha göstermez. İslâm'ın kardeşlik bilinci özellikle Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda son derece kaynaştırıcı bir unsurdur. Din

²⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürücü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), "Birincil ve İkincil Sapkınlık", 74.

²⁸ el- En'âm 6/108.

²⁹ el-Hûd 11/118.

³⁰ Emiroğlu - Aydın, "Öteki", 662.

³¹ el-Enfâl 8/46.

kardeşliğine, soy kardeşliğinden daha fazla önem atfeder. Zira barışı, kardeşliği ve dayanışmayı ilk cemaat oluşumunda başardığı gibi, farklı ırklar ve coğrafyalar arasında da başarmıştır.³² Günümüzde farklılıkların var ve doğal oluşu, farklılıkların bir arada yaşama zorunluluğu düşünüldüğünde, insanların seçme şansı teke inmektedir. O da barış, uzlaş, hoşgörü ve saygı içerisinde farklılıklarını koruyarak birlikte var olmaya çalışmaktır. Fakat bu ortamı ve anlayışı sağlamak tabii ki kolay değildir. En başta herkesin kabulleneceği, değer vereceği, farklı sosyal grupları için bir uzlaş zemini olacak ortak bir aidiyete, ortak yaşam kültürünü yeniden üreten bir ortama ihtiyaç vardır.³³ İslam, tarihte bunu sağladığı gibi günümüzde de sağlayabilecek en önemli unsur olarak görülmektedir.

Ötekileştirmenin, kişinin yetiştiği, kimliğinin, kişiliğinin şekillendiği çevresi tarafından öğretilen bir olgu oluşu, aynı dine mensup kişilerin farklı mezhep, cemaat, tarikat, görüş veya yorumlarına atfen birbirlerini öteleme eğilimleri göstermeleri, din eğitiminin bu konuya özel önem atfetmesini gerektirmektedir. Çünkü var olan ve oluşma ihtimali olan ötekileştirme eğilimlerinin önlenmesi, her eğitim kurumunun başlıca görevlerindedir.³⁴ İşte bu noktada din öğretimi literatürü incelendiği zaman; çok kültürlülük ve din öğretimi³⁵ alanında birçok araştırma yapılmıştır. Bu tür araştırmalara bakıldığı zaman genel itibari ile farklı dinden olanları ötekileştirmeyi önleme konusunun ele alındığı görülmektedir. Yani iç grup ötekileştirmesinden ziyade dış grup ötekileştirmesi üzerine durulduğu görülmektedir. Fakat toplumumuzda artık aynı dine mensup, aynı kültürden gelen, aynı ırka sahip insanların birbirlerini ötekileştirdiği görülmektedir. Bu problem üzerine literatürde İslam kardeşliği bilincine dikkat çekilen³⁶ ve mezhepler üstü tutum ve davranışların gelişmesini sağlamak için önerilerin yapıldığı³⁷ bazı çalışmalar bulunmakla beraber alan araştırması yapılabilmesi için yeterli ölçek ve anket çalışması bulun-

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Recep Şentürk - Kadir Canatan, "İrkçılık", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 16, 124-131.

³³ Aydın - Osmanoğlu, "Kültürler Arası Din Eğitimi", 244.

³⁴ Milli Eğitim Temel Kanunu (METK), *Resmî Gazete* 14574 (24 Haziran 1973) Kanun no. 1739, md. 2, 4.

³⁵ Recep Kaymakcan, "Önsöz", *Çok Kültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 7-15; Nurullah Altaş, "Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çok Kültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)" *Dini Araştırmalar* 6/17 (2005), 215-240.

³⁶ Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış* (Ankara: Dem Yayınları, 2019), 57.

³⁷ Beyza Bilgin, "Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 25.

mamaktadır. Bu nedenle, alan araştırmalarına katkı sunmak ve bu konuda din öğretimi programlarının değerlendirilebilmesi amacıyla bu ölçek çalışması yapılmıştır. Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi veren en önemli kurumlarından birisi İmam Hatip Liseleri’dir. Bu liselerin tanımı şu şekilde yapılmaktadır:

“İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur’an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır.”³⁸

Dolayısıyla Anadolu İmam Hatip Liseleri, din öğretimi denilince ilk akla gelen okullardır. Bu nedenle çalışmada örneklem grubu bu okullardaki öğrencilerden seçilerek” Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Ölleme Düzeyi Ölçeği” oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü din eğitimi ve öğretimi ötekileştirme, taassup şiddet ve gibi sorunları önlemede önemli bir yere sahiptir. Ayrıca sevgi, saygı adalet ve kardeşlik gibi değerler din eğitim ve öğretim kurumlarda yeterince işlenmelidir.³⁹

Sonuç olarak, din öğretiminin ötekileştirme eğilim ve davranışlarını önleme gibi bir hedefi bulunmaktadır. Bu eğilimlerinin önlenmesi için çalışmaların yapılmasında gerekli olan şey ise eğitim ve öğretimin bu konudaki durumunun saptanmasıdır. Bu durumu saptamak için de öncelikle din eğitimi ve öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyinin ne olduğunun bilinmesi gereklidir. Bu nedenle yapılan incelemelerde, din öğretiminin ötekileştirme eğilimlerini önleme düzeyini ölçen herhangi bir ölçme aracının bulunmadığı ve bu konuda araştırmaların yetersiz olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma ile din öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyini saptamak için güvenilirliği ve geçerliliği saptanmış, bir öğrencinin aldığı din öğretiminin ötekileştirmeyi önleme açısından değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1.Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel tarama modelinde yapılandırılan bir çalışmadır. Ayrıca, betimsel araştırmalar hali hazırdaki olay, durum ve olguların daha

³⁸ METK, md. 32.

³⁹ Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, 237.

önceki durumlar ile arasındaki ilişkilerin önemsenmesi ve bu durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı amaçlar.⁴⁰

1.2. Araştırma Grubu

Araştırma grubunu Sivas şehir merkezinde bulunan İhramcızade AİHL ve Sivas AİHL'nde bulunan 316 kız ve 309 erkek öğrenci olmak üzere toplamda 625 öğrenci oluşturmaktadır. Bu verilerden 25 tanesi boş veya eksik olarak bırakıldığı için geçersiz sayılmış ve araştırmaya dâhil edilmemiştir. Açıklayıcı faktör analizi 300 anket verisi ile yapılmış, analizden sonra kalan maddeler 300 öğrenciye daha uygulanarak bu veriler ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

1.3. Veri Toplama Aracı

Literatür incelenmesi ve ölçek geliştirme sürecinde elde edilen bilgiler ile birlikte 4 din eğitimi, 2 din psikolojisi, 2 ölçme ve değerlendirme alanlarından 8 uzmanın görüşü alınarak 65 maddeden oluşan bir madde havuzu elde edilmiştir. Öğretim üyelerinin değerlendirmeleri ve önerileri doğrultusunda maddelerde istenilen değişiklikler yapılmış bu doğrultuda 7 tane madde ölçekten çıkartılmıştır. Kapsam geçerliliği açısından kalan maddelerin yeterli olduğu konusunda uzmanların görüş birliği bulunmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan 58 madde, “1” kesinlikle katılmıyorum, “2” katılmıyorum, “3” kararsızım, “4” katılıyorum, “5” kesinlikle katılıyorum şeklinde beş basamaklı likert tipi bir dereceleme ölçeği olarak hazırlanmış ve bu maddeler geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine tabi tutulmuştur. “Likert ölçeği çoğunlukla tarama araştırmalarında kullanılan, insanların tutumları veya diğer tepkileri bir süreklilik çizgisi boyunca derecelendirilen sıralama düzeyinde kategoriler aracılığı ile ifade ettiği bir ölçektir.”⁴¹

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Taslak olarak hazırlanan “Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği”nin 300 AİHL öğrencisine ön deneme uygulaması yapılmıştır. Böylelikle ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri ortaya çıkmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliği için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör ana-

⁴⁰ Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Bilim Yayınevi, 1998), 59.

⁴¹ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayın Odası Yayıncılık, 2016), 1/304.

lizleri uygulanmıştır. Araştırmada kapsam geçerliliği için literatür taraması ve uzman görüşlerine başvurulmuştur. Faktör analizlerinden önce elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının tespiti için KMO katsayısı ve Bartlett Küresellik testi yapılarak uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. SPSS 25 ile Açıklayıcı faktör analizi (AFA), LISREL 8.8 ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. “Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği”nin güvenilirliği iç tutarlık (Alfa) ile incelenmiştir. Ayrıca ölçeğin güvenilirlik çalışmaları kapsamında düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonu ve üst %27 ile alt %27’lik grupların madde ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığına t testi kullanılarak bakılmıştır. Öncelikle, 300 öğrenciden elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış ve ölçeğin alt faktörleri belirlenmiştir. Faktör yükleri düşük olan maddeler hazırlanmış olan taslak ölçek maddeleri içerisinden çıkarılmıştır. Ölçeğin alt faktörleri ve geneli üzerinde güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Bu şekilde son hali oluşmuş olan taslak ölçek formu 300 farklı öğrenciye uygulanmış ve elde edilen veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. AFA ve DFA sonucunda ulaşılan bulgular ise aşağıdaki bölümlerde yer almaktadır.

1.5. Kapsam Geçerliliği

Literatür taraması ve alan ile ilgili yapılan araştırmalardan sonra hazırlanan taslak form, ilk olarak altı alan uzmanına ve iki ölçme değerlendirme uzmanına sunularak maddelerin değerlendirilmesi istenmiştir. Uzmanlar tarafından yapılan değerlendirme, maddeler için düzeltilmeli, çıkartılmalı ve böyle kalmalı şeklinde görüş alınarak yapılmıştır. Değerlendirmelerden sonra 58 maddelik form 2 dil uzmanına sunulmuş ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra formun son hali verilmiştir.

1.6. Faktörlerin İsimlendirilmesi

AFA neticesinde bu faktörleri temsil edecek maddeler belirlendikten sonra bu faktörlerin belli isimlerle ifade edilmesi gerekmektedir. Faktör altında yer alan maddeler kuramsal altyapı, maddelerin ortak özellikleri, yüksek faktör yükü alan maddelerin ifade ettikleri anlam gibi hususlar dikkate alınarak isimlendirilir.⁴² Ötekileştirmeyi önleme açısından çıkan

⁴² Sait Gürbüz - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 313.

faktörlerin madde kapsamı değerlendirilip, uzman görüşleri de alınarak aşağıdaki gibi isimlendirilmesine karar verilmiştir.

İlk faktörün adı adalettir. Adalet ötekileştirmenin karşısında olan ve ötekileştirmeyi önleyen en önemli değerdir. Çünkü adil bireylerde ötekileştirme davranış ve tutumları görülmez. Adalet, bireyler arası farklılıklara veya kişinin kendisine yakın olup olmamasına bakmaksızın hiçbir kişiyi dışlamadan davranışta bulunmayı gerektirir.

İkinci faktör birlik ve beraberliktir. Bu faktör ötekileştirmeyi önleyen davranışlar bütünüdür. Birlik ve beraberliğin olduğu yerde ötekileştirmeden bahsedilemez. Toplumsal birlik ve beraberlik oluşturmak ve insanların birbirleri ile iyi ilişki kurmalarını sağlayıp ayrımcılık, dışlama, hor görme gibi davranışların önüne geçmektedir.

Üçüncü faktör hoşgörü ve anlayıştır. Bu faktör insanların farklılıklarına karşı birbirlerine hoşgörülü ve anlayışlı olma davranışlarını içine almaktadır. Birey karşısındakinin düşünce ve fikirlerine yaklaşımında hoşgörü ve anlayış içerisinde bulunarak ötekileştirme eğilimleri önlenmektedir.

Dördüncü faktör farklılıklara saygıdır. Farklılıklara saygı ötekileştirmeyi önleyen en önemli değerlerden biridir. Çünkü kişi bir bireyi sevmek zorunda değildir. Fakat ona saygı duymadığı sürece ötekileştirme ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle farklı olana saygı duymak ötekileştirmeyi önlemektedir. Ayrıca tüm faktörler içerisinde, iç ötekileştirmeyi önlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Tüm bu faktörlerin bireylerde bulunması ile ötekileştirme davranışı, eğilimi ve tutumları kaybolmaktadır. Din öğretiminin ötekileştirmeyi önleme düzeyi ise ölçekten alınan puana göre ortaya çıkacaktır.

2. Bulgular

Bu bölümde ölçek geliştirme sürecinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir. “Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği”ni geliştirmek için yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin madde analizi, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

2.1. Madde Analizi

Çalışmamızın başında yapılan madde analizi ile hangi maddelerin çıkarılması gerektiğine bakılarak 0,30’un altında olan 9, 14, 52. maddeler

çıkartılarak diğer analizlere geçilmiştir. Çünkü, madde toplam korelasyon kat sayısı 0,30'un altında olan maddeler ölçekten çıkarılmalıdır.⁴³ Açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizinden sonra kalan maddeler tekrar madde analizi uygulanarak ortaya çıkan sonuçlar tablo 1 'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Ölleme Düzeyi Ölçeği Ölçeğine İlişkin Madde Analiz Sonuçları

MADDELER	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
M19	108,1065	257,888	,648	,932
M20	108,2215	261,559	,572	,933
M21	108,2425	256,739	,666	,932
M24	108,3032	255,118	,731	,931
M25	108,1678	257,570	,692	,931
M26	108,1711	262,290	,644	,932
M27	108,1352	261,704	,639	,932
M28	108,0134	263,694	,589	,933
M29	108,0812	261,979	,666	,932
M30	108,1476	261,546	,625	,932
M31	108,3408	258,067	,692	,931
M33	108,3728	259,871	,605	,933
M35	108,3680	260,861	,601	,933
M36	108,2825	264,340	,471	,934
M37	108,1556	265,038	,498	,934
M38	108,3561	262,590	,559	,933
M41	108,5036	264,522	,487	,934
M42	108,1846	264,931	,396	,936
M43	108,4963	259,988	,573	,933

⁴³ Hüner Şencan, *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005), 242.

M44	108,5136	263,893	,482	,934
M45	108,4968	264,194	,484	,934
M48	108,5500	259,662	,564	,933
M50	108,4096	260,985	,556	,933
M53	108,5604	259,930	,532	,934
M54	108,4705	261,904	,532	,934
M57	108,1065	257,888	,648	,932
M58	108,2215	261,559	,572	,933
Genel Güvenirlik: 0,935				

Tablo 1’de yer alan madde analizine ilişkin bulgular göstermemektedir ki, bir maddenin diğerleri ile olan ilişkisine ait değerler içerisinde 0,30’un altında madde bulunmamaktadır. Ayrıca, ölçeğin genel güvenirliliğin yüksek olduğu belirlenmiştir. (Cronbach’s Alpha>0,70).

2.2. Açıklayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

“Açıklayıcı faktör analizi, çok sayıda değişkeni, belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasında ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Türetilen bu yeni değişkenlere faktör adı verilir. Genel kural olarak faktör analizi için alınacak örneklem büyüklüğü değişken sayısının en az 5 katı hatta 10 katı olmasıdır. Ayrıca örneklem büyüklüğü olarak 50 çok zayıf, 100 zayıf, 200 orta, 300 iyi, 500 çok iyi 1000 mükemmeldir.”⁴⁴

Geliştirilmekte olan ölçeğin faktör analizi için hazırlanmış olan taslak anket formu 300 öğrenciye uygulanmıştır. Ölçeğe, faktör analizlerinin uygulamasının ön şartı olan Bartlett Küresellik testi sonucu değişkenler arasındaki ilişkinin yeterli olduğu belirlenmiştir. ($p<0,005$ $p=0,000$) KMO değeri, ölçek geliştirmek için yapılacak olan faktör analizinin uygulanmasında örneklem sayısının yeterli olup olmadığını belirler. Literatür incelendiğinde KMO testi sonucunda kaiser değeri 1’e yaklaştıkça mükemmel, (0,50’nin altında ise, kabul edilemez 0,80 çok iyi, 0,70’lerde ve 0,60’larda

⁴⁴ Yalçın Karagöz, *Spss ve Amos Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (Sivas: Nobel Yayınları, 2017), 402.

vasat, 0,50'lerde kötü) oluşunu belirtmektedir. KMO değeri 0,50'nin altında ise örneklem sayısının faktör analizlerini yapmak için uygun olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.⁴⁵ Bu açıdan çalışmanın örneklem grubunun yeterli büyüklüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapılan normallik analizi sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle veriler üzerinde AFA yapılmıştır. Literatürde belirtilenler doğrultusunda Varimax döndürme tekniğiyle faktör analizi yapılmıştır. Varimax rotasyon seçeneği faktör çözümleri için en yaygın kullanılan eksen döndürme yöntemidir.⁴⁶ Analiz sonuçları incelendiğinde; ölçek maddelerinin 4 alt faktörden oluştuğu görülmektedir. Maddelerin ötekileştirmeyi önleme açısından hangi değerler ile ilgili olduğu ve hangi alt başlıkların daha uygun olacağı uzman görüşlerinden de faydalanılarak isimlendirme işlemi yapılmıştır. Faktör analiz sonuçları ile her bir faktörün açıkladığı varyansın yüzdeleri, faktör ağırlıkları ve faktör güvenirlilik sonuçları tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi Ve Güvenirlik Analizine İlişkin Bulgular

Faktörler	Madde No:	Faktör ağırlıkları	Faktör Açıklayıcıları	Faktör Güvenirlikleri
Adalet	M25	,622	21,671	0,919
	M26	,545		
	M27	,655		
	M28	,705		
	M29	,746		
	M30	,678		
	M31	,560		
	M33	,616		
	M35	,553		
	M36	,675		
	M37	,721		
	M38	,585		

⁴⁵ Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 50; Nuran Bayram, *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2004), 206.

⁴⁶ Kasım Özdamar, *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi* (Eskişehir: Nisan Kitapevi, 2017), 149.

Birlik ve Beraberlik	M41	,503	12,514	0,769
	M42	,673		
	M43	,740		
	M44	,534		
	M57	,650		
	M58	,524		
Hoşgörü ve Anlayış	M45	,775	12,348	0,831
	M48	,478		
	M50	,831		
	M53	,838		
	M54	,596		
Farklılıklara Saygı	M19	,731	11,458	0,867
	M20	,811		
	M21	,856		
	M24	,763		
Toplam			57,990,935	
0,935				
Kaiser-meyer olkin ölçek geçerliliği			0,924	
Bartlett küresellik testi Ki Kare			4323,707	
sd:			351	
p:			0,000	

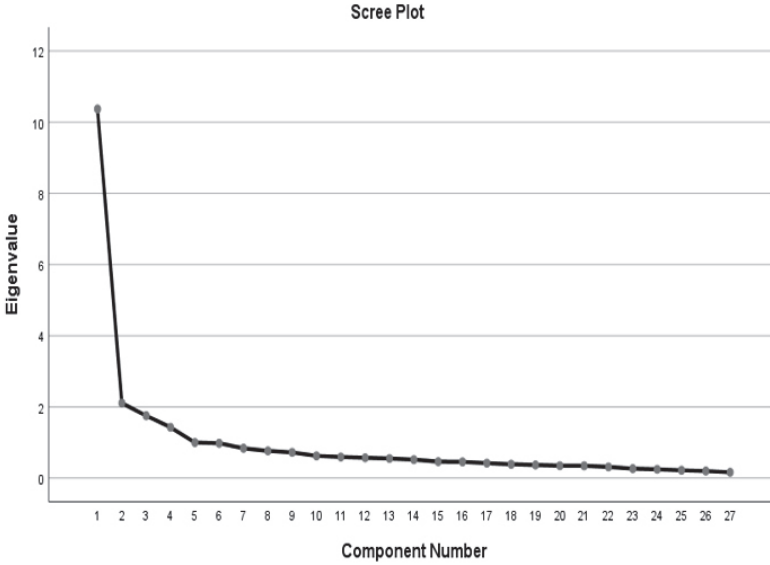
Tablo 2’de gösterildiği gibi AFA sonucunda, adalet faktörünün faktör açıklayıcısı 21,671 bulunurken birlik ve beraberlik faktörüne ait faktör açıklayıcısı 12,514, hoşgörü ve anlayış faktörünün açıklayıcısı 12,348, farklılıklara saygı faktörünün açıklayıcısı ise 11,458 bulunmuştur. 27 maddelik ölçek, dört alt faktöre ayrılmış ve bu 4 alt faktör varyansın %57,990’ını açıkladığı belirlenmiştir. Maddelerin topladıkları faktör yüklerinin birbirine uzaklığının en az %10 olmasından dolayı bu kurala uymayan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca ilk faktörün güvenilirliği 0,919, ikinci faktörün güvenilirliği 0,769, üçüncü faktörün güvenilirliği 0,831 ve son faktörün güvenilirliği 0,867 olduğu görülmektedir. Ölçeğin genel güvenilirliği ise 0,935 bulunmuştur. KMO değeri mükemmel değer aralıklarında 0,924 bulunmuş olup açıklayıcı faktör analizi için yeterli örneklem sayısına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett Küresellik testi sonucunda ki

kare = 4323,707, $p=0,00$, $sd=351$ bulunarak faktör analizi yapılmaya uygun olduğu belirlenmiştir.

“Scree Plot’a bakılarak dikey eksende öz değerlerin yatay eksenine ise faktörlerin yer aldığı Scree Plot’da yüksek ivmeli hızlı düşüşlerin yaşandığı faktör en uygun faktör sayısı vermektedir. Grafikte yer alan yatay çizgiler faktörlerin getirdikleri ek varyansların katkılarının birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, grafikte eğimin kaybolduğu nokta da faktör sayısına karar verilir.”⁴⁷

Açıklayıcı faktör analizi sonrası aşağıda verilen şekil 1’deki faktör yapısı dağılım çizelgesine bakılarak ölçeğin 4 faktörlü bir yapı olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

Şekil 1. Faktör Yapısı Dağılım Çizelgesi



Faktör yapısı çizelgesinde de görüldüğü gibi 4. Faktör sonrası eğim kaybolmaya başlamış ve ilk 4 faktörün varyansın % 57,9’unu açıkladığı da tespit edildiği için 4 faktörlü yapıya sahip ölçek olmasına karar verilmiştir.

Geliştirilen ölçeğin alt faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon değerlerinin

⁴⁷ Bayram, Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi, 201.

0,30 ile 0,90 değerleri arasında olması gerekir. Çalışmada bulunan maddelerin çıkarılmasında bu ölçütlere dikkat edilmiştir. Madde toplam korelasyonları analizi yapılmış ve çıkan sonuçlara tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeği Oluşturan Faktörlerin Ölçek Toplam Puanıyla Korelasyonu

	Adalet	Birlik ve Beraberlik	Hoşgörü ve Anlayış	Farklılıklara Saygı	Toplam
Adalet		,665**	,543**	,588**	,834**
Birlik Beraberlik			,417**	,490**	,796**
Hoşgörü Ve Anlayış				,388**	,741**
Farklılıklara Saygı					,676**

**P<0.01

Tablo 3'te gösterildiği gibi ölçeği oluşturan alt faktörler, birbirleriyle ve ölçek toplam puanıyla anlamlı ve olumlu korelasyon içinde bulunmaktadır. Alt faktörler arasında korelasyon katsayısı 0.90 ve üzerinde ise, çoklu bağlantı probleminin olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Ölçeğin alt faktörleri arasındaki korelasyon katsayılarına bakıldığında ölçeğin alt boyutları ile anlamlı ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir.

2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Bulgular

“Doğrulayıcı faktör analizi, ölçek geliştirme ve geçerlik analizinde kullanılır ve önceden belirlenmiş bir yapının doğruluğunu belirlemeyi amaçlar. Doğrulayıcı faktör analizi modellerinde, bir değişkenin diğerini etkilemesi değil, değişkenler arasındaki ilişki önemlidir.”⁴⁹

Acıklayıcı faktör analizinde amaç ölçeğin yapısını ortaya koymak iken doğrulayıcı faktör analizinde amaç bu yapının doğruluğunu çeşitli ölçütlerden hareket ederek test edilmesidir.⁵⁰ Modelin yapısının doğruluğunun test edilmesi için uyum indeksleri ve faktör yükleri ve t değerleri incelenmiştir.

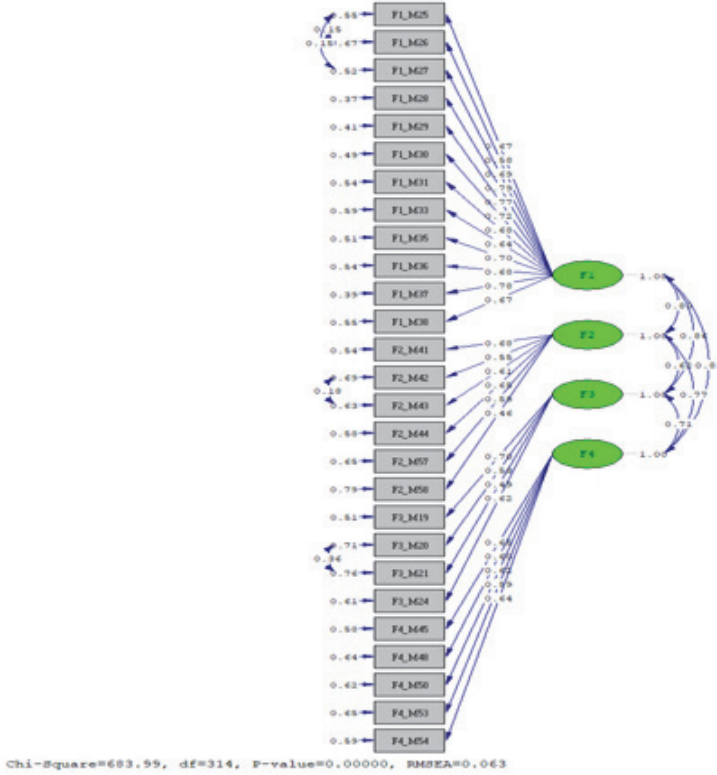
⁴⁸ İsmail Seçer, *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 145.

⁴⁹ Karagöz, *Spss ve Amos Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*, 459.

⁵⁰ Nuran Bayram, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2016), 42.

Araştırmamızın doğrulayıcı faktör analizi lisrel programı ile yapılmış olup aşağıdaki şekilde ise lisrel path analiz sonuçları verilmiştir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagram



Şekil 2’de yer alan DFA sonucunda ölçeğin faktör yüklerinin 0. 46 ve. 0, 77 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca ölçekte bulunan maddelerin *t*-değerleri 7.70 ve 16,20 arasında olduğu belirlenmiştir.

DFA sonucunda ortaya çıkan modellerin, elde edilen veriyi ne kadar açıkladığını uyum istatistikleri göstermektedir. Oluşturulan modellerin uyumunu test eden birçok uyum istatistiği vardır.⁵¹ Bunlar arasında en sık kullanılan uyum indeks ölçütleri⁵² aşağıdaki tabloda verilmiş ve geliştirilen ölçeğe ait değerler de tablo içerisinde yer almaktadır.

⁵¹ Karagöz, Spss ve Amos Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği, 462.

⁵² Ünal Erkorkmaz vd., “Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri”, *Türkiye Klinikleri Journal*

Tablo 4. Uyum İyiliği Ölçütleri ve DFA'dan Elde Edilen Uyum İndeks Sonuçları

Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Geliştirilen Ölçeğe Ait Değerler
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	2,178**
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,063*
SRMR	$0 \leq SRMR < 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,056*
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,950**
NNFI	$0,95 \leq NNFI \leq 1$	$0,90 \leq NNFI \leq 0,95$	0,970**
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1$	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	0,970**
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,970**
RFI	$0,95 \leq RFI \leq 1$	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$	0,950**

*kabul edilebilir uyum **mükemmel uyum

Tablo 4'te verilen uyum iyiliği ölçütleri ve DFA sonuçları incelendiğinde model uyum ölçütlerine göre kabul edilebilir uyuma sahip olduğu görülmektedir. Modelin χ^2/sd değeri 2,178 çıkmıştır. Bu modelin uyum iyiliği ölçülerine göre ($\chi^2/sd \leq 3$) mükemmel uyum düzeyinde olduğunu göstermektedir. Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) 0,063 bulunmuştur. RMSEA'nın 0,05 ve 0,10 arasındaki değerleri kabul edilebilir uyumu göstermektedir. Standardize edilmiş kalıntıların ortalama karekökü (SRMR) değerinin 0,05 ve 0,10 arasında olması kabul edilebilir bir uyumu gösterir (SRMR=0.056). Sonuç olarak NFI: 0.950, NNFI: 0.970, (karşılaştırmalı uyum indeksi) CFI: 0.970, IFI: 0.970, RFI: 0.950 şeklinde bulunmuştur. Ortaya çıkan sonuçların hepsi mükemmel veya kabul edilebilir uyum ölçütleri içerisinde görünmektedir. Bu, geliştirilen modelin güçlü bir uyuma sahip olduğunu gösterir.

2.4. Güvenirliliğe Ait Bulgular

Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısının en az 0,70 olması gerekmektedir olup testin homojenliğinin göstergesi olarak kabul edilir. Eğer bu değer daha düşük olursa ölçeğin birkaç özelliği ölçtüğünü gösterebilir.⁵³ Faktörlerin içsel tutarlılıklarının hesaplanmasında Cronbach Alfa değerinin

of Medical Sciences 33/1 (2013)/220; Karagöz, Spss ve Amos Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği, 466.

⁵³ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 29.

%70 üzerinde olduğundan güvenilirliğin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle ölçekteki soruların aynı özelliği ölçtüğü varsayılmaktadır.

“Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Ölleme Düzeyi Ölçeği” nin genel güvenilirliği ve alt faktör güvenilirlikleri hesaplanarak sonuçlar tablo 2’de verilmiştir. Ayrıca, madde toplam korelasyonları ve %27’lik alt-üst grup analiz sonuçları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 5. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Madde No	Madde Toplam Kolerasyonu	Alt %27-Üst %27 - t	Faktör Güvenirlikleri
ADALET			
M25	,684**	-9,177	0,919
M26	,612**	-10,529	
M27	,702**	-9,883	
M28	,760**	-12,737	
M29	,723**	-10,348	
M30	,673**	-10,256	
M31	,670**	-9,859	
M33	,622**	-8,817	
M35	,694**	-11,774	
M36	,658**	-9,727	
M37	,722**	-12,220	
M38	,643**	-9,707	
BİRLİK VE BERABERLİK			
M41	,638**	-10,915	0,769
M42	,518**	-8,447	
M43	,539**	-7,405	
M44	,598**	-7,718	
M57	,531**	-9,818	
M58	,453**	-5,301	
HOŞGÖRÜ VE ANLAYIŞ			
M45	,598**	-10,024	0,831
M48	,580**	-10,328	
M50	,576**	-9,533	
M53	,545**	-8,463	
M54	,566**	-8,180	

FARKLILIKLARA SAYGI		
M19	,615**	-11,681
M20	,529**	-10,754
M21	,530**	-10,514
M24	,608**	-10,596
P=0,000**		**p< 0.01
Genel Güvenirlik: 0,935		

AFA'ndan sonra ortaya çıkan alt faktörlerin birbirleri ile ve ölçeğin bütünüyle olan korelasyonları, %27'lik alt-üst grup analizleri ve faktör güvenirlilik analizleri incelenerek ulaşılan değerler tablo 5'te yer almaktadır. Her bir maddeden elde edilen puan ile toplam puan arasındaki ilişki hesaplanarak madde toplam korelasyonu bulunmuştur. Her bir madde için hesaplanan Pearson Momentler çarpımı korelasyon kat sayısının en az 0,20 (sd:100, p<,05) veya 0,25 (sd:100 p:0,01) olması istenir.⁵⁴ Geliştirilen ölçeğe ait madde toplam korelasyon değerleri incelendiğinde ölçekte bulunan 27 maddenin toplam korelasyon değerleri 0,453 ile 0,760 arasında olduğu gözlemlenmiştir. Madde puanları incelendiğinde aralarında tutarlılık olduğu belirlenmiştir.

Ölçek güvenirliliğini test etmenin diğer bir yolu olan alt-üst grup analizi için yüksek puanlar ucundan %27'si "üst grup" %27'si "alt grup" oluşturacak şekilde ayrılır. Her madde için bu iki gruba ait ortalamalar bulunur ve iki grubun ortalamaları arasındaki farkın manidarlığı için bağımsız gruplar için t testi yapılır.⁵⁵ Çalışmada, katılımcıların verileri küçükten büyüğe sıralanarak %27'lik alt ve üst gruplar belirlenmiştir. Bu sıralamada din öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyinin en düşük ilk 81'i ve en yüksek ilk 81'i incelenmiştir. %27 alt ve üst değerlerinin incelenmesi ile maddelerin ayırt edici özellikte olduğu belirlenmiştir (p<0,001).

2.5. Geliştirilen Ölçeğin Puanlanması ve Değerlendirilmesi

Geliştirilen ölçek, 5 likert tipinde ("5" kesinlikle katılıyorum ile "1" kesinlikle katılmıyorum arasında değerlendirilen) bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 135'tir. Birinci faktörde 12 soru bulunmakta olup alınabilecek en yüksek puan 60'tır. İkinci faktörde 6 soru vardır ve alınacak en yüksek puan 30'dur. Üçüncü faktörde 4 soru bulunmakta olup en yüksek

⁵⁴ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 148.

⁵⁵ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 55.

toplam puanı 20'dir. 4. Faktör 5 sorudan oluşmaktadır ve en yüksek toplam puanı 25'tir. Ölçekten alınan puan arttıkça "Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi" de olumlu yönde artmaktadır.

Tartışma, Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışmada, "Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyini" belirlemek için kullanılacak geçerlik ve güvenirliliği yüksek bir ölçek geliştirilmiştir. Öncelikle alan yazın taraması yapılmış; akabinde uzman görüşlerine başvurularak madde havuzu oluşturulmuştur. Ortaya çıkan 58 maddelik ilk taslak çalışması Sivas İli'nde 300 AİHL öğrencisine uygulanmıştır. Bu uygulama sonrasında veriler üzerinde yapılan analizlerin ardından 58 maddeden 3 tanesi madde analizi sonucu, 28 madde ise faktör analizleri sonucunda ölçekten çıkartılmıştır. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanarak ölçeğin yapı geçerliliği belirlenmiştir. Oluşturulan 58 maddelik ilk ölçek formunun toplam varyansın % 46.15'ini açıkladığı belirlenmiş ve 4 faktörlü ölçek yapısı doğrulanmıştır. Ölçekten çıkarılan bazı maddelerden sonra tekrar yapılan AFA'nde toplam varyansın % 57.99'unu açıklayan 4 faktörlü bir ölçek yapısı elde edilmiştir. Açıklanan varyans oranının yüksek düzeyde olduğu kabul edilebilir. Çünkü "sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları kabul edilmektedir."⁵⁶ Sonrasında doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak ortaya çıkan yapının doğruluğu test edilmiştir. DFA'den sonra; χ^2 /sd: 2,178, RMSEA:0.063, SRMR:0.056, NNF:0,95, NNFI:0.97, CFI:0.97, IFI:0.97 ve RMR: 0.053 şeklinde sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu çıkan sonuçlar ile kabul edilebilir ve mükemmel uyum değerlerine sahip bir ölçek geliştirildiği görülmektedir. Geliştirilen ölçme aracının güvenirlilik analizleri sonucunda Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Buna ek olarak her bir maddenin madde toplam korelasyon değerleri ve her maddenin alt-üst %27 gruplarının madde ortalama puanları arasındaki ilişkisiz t testi ve hesaplanmıştır. Din öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyi ölçeği; adalet, birlik ve beraberlik, farklılıklara saygı, hoşgörü ve anlayış olarak 4 bölümden oluşmaktadır. Adalet boyutu; 25-26-27-28-29-30-31-33-35-37-38 numaralı 12 sorudan oluşup güvenirlilik değeri 0.919'dur. Birlik ve beraberlik boyutu ölçekte yer alan; 41-42-43-44-57-58 numaralı 6 sorudan oluşmakta olup güvenirlilik değeri 0.769'dur. Hoşgörü ve anlayış

⁵⁶ Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, 48.

boyutu 45-48-50-53-54 numaralı 5 sorudan oluşmakta olup güvenilirlik değeri 0.831'dir. Farklılıklara saygı boyutu 19-20-21-24 numaralı 4 maddeden oluşmakta olup bu maddelerin güvenilirlik değeri, 0.867'dir. Ölçek toplamda 27 maddeden oluşmakta ve ölçeğin genel güvenilirlik değeri 0.935'tir. Bu değerler ile ölçeğin ikinci boyutunun "oldukça güvenilir", diğer boyutları ve tamamının ise "yüksek derecede güvenilir" olduğunu göstermektedir. Ölçekten elde edilen puanın yüksek olması din öğretiminin ötekileştirme eğilimini önleme düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

"Din Öğretiminin Ötekileştirme Eğilimini Önleme Düzeyi Ölçeği" din öğretimi gören öğrencilerde çeşitli değişkenlere göre, din öğretimi derslerinin ötekileştirmeyi önlemeye yönelik düzeylerinin incelenmesinde kullanılabilir. Ayrıca ötekileştirme eğilimini önlemeye yönelik din öğretiminin rolü üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar, bu ölçme aracı ile ilişkili farklı ölçme araçları geliştirme çalışmalarında veya din öğretimi yapan çeşitli alanlarda uygulamak için bu ölçekten faydalanabilir. Farklı özelliklerde, yaşlarda, öğrenim kademelerinde ve yaygın din eğitimi kurumlarında, ötekileştirmeyi önleyici birlik ve beraberliği geliştirici çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca din eğitiminin farklılıklara saygı duyan bireyler yetiştirmesi, toplumda hoşgörü, anlayış ve barışın geliştirilmesi amacına hizmet eden bu tür çalışmalar din öğretimine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altaş, Nurullah. "Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi (Çokkültürcülük Kavramı Etrafında Bir Analiz)". *Dini Araştırmalar* 6/17 (2005), 215-240.
- Ashcroft, Bill vd., *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*. London: Roudledge Yayınları, 2009.
- Aydın, Muhammet Şevki - Osmanoğlu, Cemil. "Kültürler Arası Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan - Remziye Ege. 235-290. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Bayram, Nuran. *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2004.
- Bayram, Nuran. *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 3. Basım, 2016.
- Bilgin, Beyza. "Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 1-25.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Nşr. Şuaybel-Arnâût. 5 Cilt. Dimeşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2011.
- Delanty, Gerard. *Avrupa'nın İcadı Fikir, Kimlik, Gerçeklik*. çev. Hüsamettin İnaç. İstanbul: Adres Yayınları, 3. Basım, 2013.
- El-İsfahânî, Râgıb. *Müfredat / Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Mehmet Yolcu - Abduldubi Güneş. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Erkorkmaz, Ünal vd. "Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Uyum İndeksleri". *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences* 33/1 (2013): 210-223.
- Emiroğlu, Kudret - Suavi Aydın. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Ezel Tavşancıl. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 3. Basım, 2006.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1964.
- Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Jodelet, Denise. "Formes et figures de l'altérité". *L'Autre: regards psychosociaux*, 1/1 (2005), 23-47.
- Kaptan, Saim. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Bilim Yayınları, 11. Basım, 1998.
- Karagöz, Yalçın. *Spss ve Amos Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Sivas: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları, 1999.
- METK Milli Eğitim Temel Kanunu (Kanun No. 1739), *Resmi Gazete* 14574 (24 Haziran 1973), Erişim: 26 Temmuz 2019. <https://www.maarifmevzuati.com/wp-content/uploads/2020/01/1739-SAYILI-M%4%B0LL%4%B0E%4%9E%4%B0T%4%B0M-TEMEL-KANUNU.pdf>
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. çev. Sedef Özge. Ankara: Yayınodası Yayıncılık, 2016.
- Özdamar, Kasım. *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Eskişehir: Nisan Kitapevi, 2. Basım, 2017.
- Parlatır, İsmail - Gözaydın, Nevzat. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Schnapper, Dominique. *Öteki İle İlişki / Sosyoloji Düşüncesinin Özünde*. Çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

- Seçer, İsmail. *Psikolojik Test Geliştirme ve Uyarlama Süreci: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Anı yayıncılık, 1. Basım, 2015.
- Kaymakcan, Recep. “Önsöz”. *Çokkültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan. 7-20. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Staszak, Jean-François. “Other/otherness”. *International Encyclopedia of Human Geography*. 8/2 (2009), 43-47.
- Şencan, Hüner. *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Şenel, Alaeddin. *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1984.
- Şentürk, Recep - Canatan, Kadir. “İrkçilik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/124-131. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Türk Dil Kurumu*. Erişim: 29 Ağustos 2018. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b867ab3d4c798.73983649.
- Valk, John - Selçuk, Mualla. “İslami Dünya Görüşü: Modern, Demokratik ve Seküler Bir Ülkede Etik”. *Türkiye Biyoetik Dergisi* 3/1 (2016), 15-25.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. Ankara: Dem Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Wallerstein, Immanuel - Balibar, Etienne. *İrk Ulus Sınıf*. çev. Nazlı Öktem. İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, 2000.